

Idegen környezetben
Az idegen és a más a régiségben
Fiatalok Konferenciája 2021

A Fiatalok Konferenciája kilencedik konferenciakötetét tartja kezében az olvasó. A FiKon becenevű hallgatói kezdeményezés célja egy, a fiatal kutatók számára szervezett, szakmailag igényes, a régi magyar irodalommal foglalkozó évenkénti konferenciasorozat megrendezése. A 2021. október 7–8. között Budapesten megrendezett *Idegen környezetben: Az idegen és a más a régiségben* című konferencia is ebben a szellemben valósult meg. Jelen kötet az ott elhangzott előadások tanulmányra szerkesztett változatát tartalmazza.

Idegen környezetben

Az idegen és a más a régiségben

Fiatalok Konferenciája 2021

Szerkesztette

Kovács Annamária
Rédey-Keresztény Júlia
Vitkai Nóra
Vrabély Márk

Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszék
Budapest
2023

A kötet megjelenését támogatták:
ELTE BTK Centre des Hautes Études de la Renaissance
ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat
ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék

Lektorálta
TUBAY TIZIANO

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható. A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978 963 489 617 3

ISBN 978 963 489 618 0 (pdf)

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Tartalom

SELÁF LEVENTE <i>Az etnikai másság ábrázolásának kutatása</i> <i>Megközelítések és módszertani problémák</i>	7
FARKAS MÓNKA KITTI <i>„Se l’Ungheria, come l’Italia, fosse dominata da un solo pensiero...”</i> <i>Magyar politikai ügyek a L’Opinione című folyóiratban</i>	19
KANÁSZ VIKTOR – KRISTON DOROTTYA <i>A Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság velencei szemmel</i> <i>Pietro Duodo záróbeszámolója II. Rudolf udvarából</i>	39
HEGEDŰS ANNA <i>Idegen környezetben</i> <i>Fenyegtettség, rácsodálkozás és a párbeszéd lehetősége a Szentföldön</i> <i>a 15–16. század fordulóján Francesco Suriano szerint</i>	61
PINTÉR TAMÁS <i>Nemzetiségi ellentétek és kooperáció az utolsó török háború (1788–1791)</i> <i>kényszerében</i> <i>Farádi Vörös Ignác és Rabach kapitány barátságának története</i>	81
BÉRES NORBERT <i>Péntekmagyar, „alakváltozatai”</i>	101
NÉMETH KIRA GABRIELLA <i>A weimari hercegnő, aki zenét is szerzett</i> <i>Gondolatok Anna Amalia von Braunschweig-Wolfenbüttel</i> <i>művészeti tevékenységéről és annak megítéléséről</i>	113

VIRÁG CSILLA

Barátok, üzletfelek?

Személyközi kapcsolatok a Tutbury Énekmondó Udvar tagjainak körében 129

B. SZÉKELY DOROTTYA PIROSKA

Egy 17. századi magyar főpap könyvtára

Műveltség és reprezentáció 141

HAJDU ILDIKÓ

Az Énekek három rendbe (1582) és a tipológiai allegória

A krisztológiai allegorézis problematikája a 16. század második felének

magyar nyelvű protestáns zsoltáirodalmában 163

KOVÁCS ANNAMÁRIA

„Non sicut ceteri homines”?

Adalékok a gyermek Jézus ábrázolásaihoz a középkori Magyarországon 185

KANÁSZ VIKTOR – KRISTON DOROTTYA

A Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság velencei szemmel

Pietro Duodo záróbeszámolója II. Rudolf udvarából*

Bevezető

A 16. század alapjaiban változtatta meg Európa diplomáciai kapcsolatrendszerét. A 15. század végétől kezdve az ügyek differenciálódása, valamint az államközi kapcsolatok intenzitásának növekedése miatt szükségessé vált egy olyan diplomáciai intézmény létrehozása, amely állandó összeköttetést, valamint információs csatornát biztosít, végül pedig alkalmat ad, hogy időben reagáljanak minden felmerülő problémára. Európa geopolitikájának új dimenziója és az egyre erősödő hírérség megkövetelt egy hatékony, országok közötti kölcsönös kapcsolattartási és ellenőrzési intézményi hálózatot.

Ilyen körülmények között született meg az állandó követ (*residente, ambasciatore*) intézménye.¹ Az állandó követ fő feladata az volt, hogy országa érdekeit minden ügyben képviselje a fogadó félnél, folyamatos érintkezésben álljon a fogadó ország vezetőivel, feltérképezze az udvari viszonyokat, a hadügyi helyzetet és potenciált, felmérje a pénzügyi és gazdasági körülményeket. Az is kötelezettségei közé tartozott, hogy a frissen szerzett hírekről és tapasztalatairól rendszeresen jelentésekben (*dispacci*) számoljon be, valamint munkája végeztével zárójelentést (*relazione*) tegyen.² Ennek az új rendszernek szülőhazája a korabeli

* Készült az ELKH-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport és a Vestigia Kutatócsoport (PPKE BTK) együttműködése keretében.

¹ Guillaume ALONGE, *Ambasciatori: Diplomazia e politica nella Venezia del Rinascimento* (Róma: Donzelli, 2019), 93.

² Vö. Luigi FIRPO, a cura di., *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato*, vol. 13, *Costantinopoli (1590–1793)* (Torino: Bottega d’Erasmus, 1984), Maria PEDANI-FABRIS, a cura di., *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato*, vol. 15, *Relazioni inedite: Costantinopoli (1508–1789)* (Torino: Bottega d’Erasmus, 1996). Legújabbban: Dorota GREGOROWICZ, „Final Reports of Papal Diplomats as a Cultural Message: The Case of the Polish-Lithuanian Commonwealth”, *Legatio* 1 (2017): 5–32.

diplomácia központja, a reneszánsz Itália, azon belül is (Róma mellett) Velence volt, majd a 16–17. századra egész Európában elterjedt, s a modern diplomácia alapjává vált.

A kora újkorban így a lagúnák városa az egyik legfontosabb európai információs központként működött. Ennek háttérében fejlett diplomáciai kultúrája mellett kedvező földrajzi helyzete és kereskedelmi kapcsolatai, valamint magasan képzett diplomatái is fontos szerepet játszottak. A diplomáciai rendszer régóta foglalkoztatja a történettudományt, s gazdag forrásbázisa révén megfelelő terepet nyújt az alapos vizsgálatokra is. A nemzetközi kutatások mellett a magyar történettudomány is régóta foglalkozik Velence unikálisnak számító késő középkori és kora újkori diplomáciai forrásainak feltárásával. Ennek homlokterében elsősorban a magyar királyok mellé delegált velencei követek jelentéseinek kutatása áll.³ Jelen tanulmányban egy, a magyar kutatás által méltatlanul elfeledett, II. Rudolf^f prágai udvarában működő velencei követet, Pietro Duodót, valamint zárójelentését mutatjuk be.

Egy tudós követ – Pietro Duodo élete

Pietro Duodo, elismert velencei humanista, fényes diplomáciai és politikai karriert futott be. 1554. május 3-án született a lepantói csata egyik híres kapitánya, Francesco di Pietro és második felesége, Chiara di Sebastiano Bernardo gyermekeként.⁵ Ahogy egy régi velencei család sarjához illett, a neves padovai *universitaton* folytatott tanulmányokat, ahol a kor híres tudósai, például Giovanfrancesco Mussato, Sperone Speroni és Francesco Piccolomini tanítványa volt. Mindebből jól látszik, hogy az ifjú velencei érdeklődését már korán a bölcselet, a tudós világ határozta meg, s mindez nem merült ki csupán bibliofil magatartásban, hanem Duodo maga is több filozófiai művet írt. Ennek ellenére még-

³ A velencei diplomáciáról: Gustav TURBA, Hg., *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania)*, Bd. 1–2 (Wien: Tempsky, 1889–1892); Filippo DE VIVO, *Information and Communication in Venice: Rethinking Early Modern Politics* (New York: Oxford University Press, 2007); ALONGE, *Ambasciatori*. Magyar vonatkozású híreiről: BALOGH István, *Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526)* (Szeged: Ferencz József Tudományegyetem, 1929); SZOVÁK Márton, „A történetírás határán: Marin Sanudo naplójának forrásai és magyar vonatkozásai” (doktori disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2023).

⁴ Habsburg Rudolf magyar királyként az első – és egyetlen – volt ezen a néven, császárként viszont második. Mivel jelen tanulmány birodalmi keretek között tárgyalja a forrást, a közérthetőség kedvéért II. Rudolfként hivatkozunk rá.

⁵ Életéről és működéséről átfogóan: Gino BENZONI, „Duodo, Pietro”, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 42 (Istituto della Enciclopedia Italiana, 1993), [https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-duodo_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-duodo_(Dizionario-Biografico)). Édesapjáról: Helene Katalin SZÉPE, „Civic and artistic identity in illuminated Venetian documents”, *A Szépművészeti Múzeum közleményei* 95 (2001): 59–78, 185–197.

sem az egyetemi katedra és a könyvtárak világa lett a fő munkaterülete, hanem intellektuális képességeit a nemzetközi diplomácia színterén bontakoztatta ki.

1584-ben megkapta első diplomáciai megbízatását I. Károly Emánuel savoyai herceg udvarába, majd 1592-ben III. Zsigmond lengyel királyhoz, 1594-ben pedig Franciaországba is őt küldte a városállam.⁶ Így a századfordulóra a velencei politikai elit megbecsült tagjává vált. Mindemellett a politikai, valamint tudományos érdeklődése mellett a hadviselés is foglalkoztatta, s levelezéséből kitűnik, hogy jártas volt a katonai ügyekben is. Valószínűleg e komplex tudása is hozzásegítette ahhoz, hogy a Velence geostratégiai helyzete folytán kulcsfontosságú császári udvarba nevezték ki követnek 1599 nyarán.⁷

Duodo 1599. július 26-án indult el a Bécs helyett Prágában berendezkedő Habsburg Rudolf udvarába. Az út az éppen tomboló pestisjárvány miatt igen elhúzódott, így Duodo még november elején is Bécsben tartózkodott, és csak bő két hét múlva találkozott Pilsenben a járvány miatt oda menekülő császárral. Végül december 1-jén foglalta el a hivatalát Prágában, ahol továbbra is sok áldozatot szedett a pestis, ami miatt a császár csak fél évvel később tért vissza a Hradzsín falai közé. Mindez persze nem jelentette azt, hogy a császár ismét a birodalom ügyeire koncentrált volna. Duodónak is feltűnt Rudolf instabil idegállapota, valamint a melankóliára és depresszióra való hajlama, amely az államigazgatásra is rányomta bélyegét: fontos ügyek rendszeresen húzódtak el sokáig, a miniszterek pedig folyamatosan egymásra mutogattak. Emiatt a Velence számára fontos ügyekben sem sikerült a követnek megfelelő eredményeket elérnie, így megkönnyebbülést jelentett számára az 1602. október 7-i elbocsátó audiencia, amely után ismét hazatérhetett. Rudolftól mindenesetre jó viszonyban válhatott el, ugyanis a császár november 1-jén neki adta a palotagrófi címet. A küldő fél is meg lehetett vele elégedve, mert még 1600 elején a Bölcsek Tanácsának tagjává választották, valamint egy évvel később I. Jakab angol királyhoz is őt küldték.

1605-ben V. Pál került Szent Péter trónjára, s hamarosan nagyon komoly konfliktus robbant ki az agilis pápa és a Serenissima között. Velence Duodót többször is Rómába küldte, aki ugyan mindent megtett az ügy eszkalálódása ellen, mégsem sikerült megakadályoznia, hogy az egyházfő kiátkozza a dózsét,

⁶ Utóbbi útját a kutatás régóta jól ismeri, az ezzel kapcsolatos forrásokat 1864-ben kiadták. *Dispaccio di Pietro Duodo ambasciatore veneto ad Enrico IV nel 1597* (Venezia: Tipografia del Commercio, 1864); Eugenio ALBÉRI, a cura di., *Relazioni degli ambasciatori Veneti al senato: Appendice* (Firenze: Spese dell'Editore, 1863), 73–236. Lengyelországi útjáról lásd uo., 317–348. Lengyelországi követségét Thallóczy Lajos említette először Magyarországon 1895-ben: THALLÓCZY Lajos, „Északkeleti Európa története s az újabb magyar irodalom: Második és befejező közlemény”, *Erdélyi Múzeum* 12 (1895): 135–148. Kiadva: Eugenio ALBÉRI, a cura di., *Relazioni degli ambasciatori Veneti al senato*, vol. 1 (Firenze: Società Editrice Fiorentina, 1862), 317–348.

⁷ A prágai udvar diplomáciai viszonyairól: Tomáš ČERNUŠÁK, „The relationship network of nuncios and forms of reward for its members at the imperial court of Rudolf II (1576–1612)”, *Theatrum historiae* 23 (2018): 55–74.

valamint az egész velencei kormányzatot.⁸ 1607-ben új típusú megbízást kapott: Padova kapitányává választották. Feladatát lelkiismeretesen látta el, s nem feledve egykori tanulmányait, oktatási intézményt is alapított a városban. 1610. november 4-én halt meg családja velencei palotájában. Erős római kötődését jól mutatja, hogy a velencei nuncius a halálhíre közlésekor a „persona honorissima” kifejezéssel illette.

A zárójelentés története

Duodo a Habsburg Birodalom, valamint a magyar történelem egyik legfordultatosabb időszakában, a tizenöt éves háború alatt látta el a követi feladatokat II. Rudolf mellett. Velencébe hazatérve a prágai udvarban töltött éveiről a követek szokásainak megfelelően egy zárójelentést, *relazionét* készített. E forrás, valamint Duodo tevékenysége felettébb érdekes pályát futott be Magyarországon. Tudomásunk szerint a követről először Novák Dániel emlékezett meg 1841-ben.⁹ A Torinói Állami Levéltár (Archivio di Stato di Torino) gyűjteményében fennmaradt zárójelentést magyar szempontból Nyáry Albert – akit méltán nevezhetünk az itáliai hungarikakutatás atyjának – fedezte fel és ismertette 1869-ben a *Századok* hasábjain.¹⁰ Ottani kutatásai során le is másolta az iratot; a másolatot ma a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi.¹¹

A monumentális – saját gépelt átiratunkban közel hat ív terjedelmű – olasz nyelvű szöveg datálása téves, és a másoló Nyáry Albert is ejtett egy tollhibát: a levéltárban a datálás 1592. január 21., míg a másolaton 1599. január 21. szerepel, majd lejjebb 1592, zárójelben pedig 1598 és 1599 is fel van tüntetve.¹² E tévedés később nagy jelentőségre tett szert, mivel Nyáry után nem sokkal Óváry Lipót híressé tette a zárójelentést. A kutató a nagyszebeni román gyűlés alkalmából írt cikket a

⁸ DE VIVO, *Information and Communication...*, 184.

⁹ „Duodo Péter senator, egy jeles status-férfi, ki nem csupán a’ köztársaságnak tett szolgálatai által szerze magának érdemeket, hanem számos tapasztalásai, ismeretei ’s helyes ízlése által kitüntetés érdemlett, szives indulattal, barátsággal viseltetik iránta.” NOVÁK Dániel, „Seamozzi”, *Honművész* 9 (1841): 33–36, 33.

¹⁰ Az irat jelzete: Archivio di Stato di Torino, Biblioteca Antica, Sezione Corte, Relazioni di ambasciatori veneti. Austria. mazzo 3. fascicolo 6. (Relazione di Germania fatta da Pietro Duodo). Nyáry hamar felismerte a forrás fontosságát: „Soriano tudósításainál nem kevesebb fontossággal bír hazánk múltjára, Duodo Péter velencei követ terjedelmes jelentése Rudolf uralkodásáról.” NYÁRY Albert, „A turíni kir. levéltár magy. tört. szempontból II.”, *Századok* 3 (1869): 294–304, 299–301.

¹¹ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (a továbbiakban: MTA KIK KRKGy), MS 4938/3. Kisebb olasz levéltárak, Torino/vol. 1, 352–420.

¹² Mind ez ideig nem volt lehetőségünk az eredeti forrást megvizsgálni, ezúton is köszönjük Edoardo Garis, a Torinói Állami Levéltár munkatársa szíves tájékoztatását.

firenzei *La Nazione* hírlapba, amelyben idézte Pietro Duodo hol 1591-re, hol 1592-re, hol pedig 1599-re datált jelentésének az Erdély népeiről szóló részeit, amelynek a csattanója az volt, hogy az „oláhok e tartománybeli népek salakja, pásztorkodásból élnek és nyomorúságosan öltözködnek. Mindnyájan Oláhországból szöktek ide a vajdák kegyetlenkedései elől, miért is nem képeznek statust Erdélyben”.¹³ A jelentés e kiragadott részlete innentől kezdve önálló életet élt, beszámolt róla a korabeli magyar és román sajtó is, s még évtizedek múlva is többször idézték a dualista és a két világháború közötti nemzetiségi politikai irodalomban.¹⁴

Mindebből egy következtetést mindenképpen levonhatunk: a zárójelentést Nyáry – és esetleg Óváry – után valószínűleg senki sem nézte meg alaposan, hanem mindenki az eddigi információkat vette át 1591-es, 1592-es vagy éppen 1599-es dátummal. Minderre abból következtethetünk, hogy a zárójelentésben több olyan esemény is rögzítve lett, amely 1600 után történt, tehát a kézíraton jelölt éveket egyértelműen kizárhatjuk. Duodo többször hivatkozik a mű írásához képest az előző évben történt eseményekre, például Székesfehérvár, Buda és Kanizsa ostromára. Eme adatok jelenleg azt valószínűsítik, hogy a zárójelentés 1602-ben vagy 1603-ban keletkezett, előbbi időpontra Kanizsa, utóbbira Buda ostromára való hivatkozás utal. Az sincs kizárva, hogy bizonyos részeket közvetlenül hazatérte után, 1602-ben megírt volna, azonban a munka nagy volumene miatt a mű második fele átcsúszott 1603-ra, s az utólagos korrigálás már elmaradt.

¹³ Leopoldo ÓVÁRY, „Corriere di Budapest”, *La Nazionale* 32, no. 308. (1891): 2–3. Ezt megismétli később németül is: Leopold ÓVÁRY, „Die dacoromanische Frage und der ungarische Staat”, *Ungarische Revue* 14 (1894): 9–10, 469–526, 490–491. Móczár József volt eddig az egyetlen, aki 1599-re datálta az iratot. Móczár József, „A hajduk”, in *A nagyszalontai államilag segélyezett községi Gimnázium értesítője az 1905–6. tanévről*, kiad. TATÁR Balázs (Nagyszalonta: Székely J. Jenő, 1906), 22. Óváry a későbbiekben is megemlítette a követet, pl. ÓVÁRY Lipót, *A MTA történelmi bizottságának oklevélmásolatai 3* (Budapest: MTA, 1901), 65.

¹⁴ HUNFALVY Pál, „A magyar nemzeti krónikák”, *Századok* 24 (1890): 377–395, 838; *Budapesti Hírlap* 10, 305. sz. (1890. nov. 6.): 5; *Nemzet* 12, 3977. sz. (1893. szept. 22.): 2; *Pesti Napló* 41, 305. sz. (1890. nov. 6.): 2; *Tribuna* 7, 245. sz. (1890. okt. 27.): 980. Idézi még pl. ACSÁDY Ignác, *A magyar nemzet története 5: Magyarország három részre oszlásának története* (Budapest: Athenaeum, 1897), 551; JANCsó Benedek, *Defensio Nationis Hungaricae: Fellebbezés az emberiség elfogulatlanul gondolkozó tudományos közvéleményének ítélőszékéhez* (Budapest, 1920), 18; *Nyírvidék* 8, 179. sz. (1940): 3–4. Veress Endre 1933-ban adta ki több jelentését, valamint Giorgio Basta neki írt leveleit, lásd VERESS Endre, szerk., *Basta György hadvezér levelezése és iratai 1597–1607*, 2. köt., *1602–1607*, Monumenta Hungariae Historica 1: Diplomataria 37 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1913), passim; Andrei VERESS, *Documente Privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, vol. 6, *Acte și Scrisori 1600–1601* (București: Cartea Românească, 1933), passim. Hivatkozik még rá: VERESS Endre, *Kakas István 1558–1603* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1905), 103–104; VERESS Endre, *Gyula város oklevéltára: 1313–1800* (Budapest: Gyula m[egyei] város, 1938), 439; KRUPPA Tamás, „Egy epizód a tizenöt éves háborúból: Adatok Giovanni Marco Isolano gróf magyarországi pályafutásához”, *Hadtörténelmi Közlemények* 131 (2018): 719–734, 725–727. Kruppa más cikkében is idéz Duodo történetéből: KRUPPA Tamás, „Okmányok és iratok a tizenöt éves háború időszakából, 1594–1597”, *Levéltári Közlemények* 76 (2005): 51–92, 51.

Egy „túlírt” *relazione*

A velencei követeknek a *relazionét* úgy kellett elkészíteniük, hogy abban részletesen bemutassák szolgálati helyük gazdasági-politikai viszonyait. Ezt a városi tanácsban felolvasták, valamint a későbbiekben, például követek tájékozódása céljából megőrizték, és lemásolták.¹⁵ Ennek révén a Signoriába nemcsak a napi eseményekről futottak be a követjelentések, hanem a mindenkori vezetés néhány évente csaknem az összes európai ország helyzetéről, viszonyairól is átfogó képet kapott. Mindez Itália-szerte ismert eljárásnak számított, s ezek a zárójelentések alapul szolgáltak a követ-utód főinstrukcióinak összeállításához.¹⁶

A kora újkori, Habsburg Birodalomról szóló *relazionék* jelentős része a Torinói Állami Levéltárba került, ahol a 19. század második felében a már említett Nyáry Albert báró készített kéziratos másolatokat, amelyeket ma a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őriz. Nyáry jóvoltából áll magyar kutatók rendelkezésére például Michele Soriano (1555), Tommaso Contarini (1596) és Duodo munkája is. Utóbbi jelentősen eltér elődei jelentéseitől: Soriano és Contarini – noha az iratok jellegüknél fogva természetesen lényegesen hosszabbak, mint egy átlagos követjelentés – a lényegi információkra szorítkoznak, szem előtt tartva, hogy a velencei vezetésnek mire van szüksége: egy áttekinthető, részletes anyagra, amely iránymutatásul szolgál a kül- és gazdaságpolitikai, illetve hadügyi kérdésekben, egyben megkönnyíti utódja számára új szolgálati helye megismerését. Ezzel szemben Duodo teljesen máshogy jár el: munkájában ötvöződik egyfelől a *relazione*, másfelől a korban divatos útleírás műfaji jellege.

Duodo természetesen a Serenissima elvárásainak is igyekezett megfelelni, s így részletesen beszámolt a Habsburg Birodalom belpolitikai, gazdasági, vallási és katonai viszonyairól. A követjelentésnél – a lengyelországi záróbeszámolóhoz hasonlóan¹⁷ – azonban jóval többre vállalkozott mind a nyelvi kifejezőeszközök és a stílus, mind pedig a tartalmi sokszínűség terén. Ami az előbbit illeti, a követjelentésekről általánosságban elmondható, hogy nyelvezetükben a tömörségre, egyszerűségre, közérthetőségre törekedtek, ezzel szemben Duodo *relazionéj*ának első mondata így hangzik:

¹⁵ Vö. Duodo 1592-es lengyelországi reraliójának sorsával: DE VIVO, *Information and Communication...*, 59; Kathryn TAYLOR, „Matters Worthy of Men of State: Ethnography and Diplomatic Reporting in Sixteenth-Century Venice”, *Sixteenth Century Journal* 51 (2020): 741–762, 757.

¹⁶ A zárójelentések igazolását szolgálhatták a nunciusoknál ekkoriban megjelenő kezdőrelációk is. Klaus JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623* (Tübingen, 1997), 602–642. TUSOR Péter, „Carlo Caraffa pápai nuncius első relációja a bécsi udvarról”, *Fons* 20 (2013): 305–340, 305.

¹⁷ Az 1592-es zárójelentése is bővelkedett a szigorúan vett műfaji határok, témák túllépésétől, amely már a kortárs velenceiek számára is feltűnt. A későbbi dózse, Leonardo Donato például kritizálta is ezért a követet. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV...*, 757.

Minthogy az emberi bölcsesség gyakran meginog a kicsiny és alacsony dolgokban való ítélkezésnél, úgy nem csalatkozna meg még ennél is sokkal jobban a végtelenül magas és hatalmas dolgokban sem, ha jóval nagyobbak lennének erényei; sőt, szinte úgy tűnik, hogy a több zűrzavar és értelmünk alázatossága érdekében áldott Istenünk akarta tévedhetetlen gondoskodásából minél jobban lerombolni azt; úgy intézve a dolgokat, hogy amennyire fényesnek és nyilvánvalónak tűnnek, olyannyira kevésbé azok, ha meg akarjuk őket érteni, és még kevésbé, ha bizonyosságot akarunk szerezni avégett, hogy megítéljük őket, vagyis azokban, amikben éppen Ő tud megállni, és bár ez minden téren nagyon nyilvánvalónak mutatkozik, mondhatni mindegyik az Ő mindenható kezének munkája, mindazonáltal az emberi megértés szeme túl gyenge és balga ahhoz, hogy elérjen az emberek, különösképpen a Fejedelmek erejének és céljainak megmértésére, mert – minthogy ők a földön nem tartanak tiszteltben mást, mint egy bizonyosfajta titokzatos és isteni erényt – így sokszor Istent emelvén címerpajzsukra a legnagyobb veszedelmek közepette, Ő megmaradásuk legszilárdabb alapjaiként véletlenekkel látja el őket, és így ellátva őket beléjük táplál olyan döntéseket és tanácsokat, amikre más emberek még csak gondolni sem tudnak, nemhogy megérteni őket.¹⁸

A műre mindvégig ez a stílus jellemző. Az idézett mondatból és az ezt követőből megtudhatjuk, hogy Duodo célja néhány példával igazolni azt, hogy a legapróbbnak tűnő dolgok is valójában mennyire bonyolultak. Ezt követően közli, hogy műve két nagyobb részből fog állni: előbb a dinasztiairól, majd a birodalomról lesz szó. A gyakorlatban ez csak részben valósul meg. Noha tetten érhető, hogy törekszik az áttekinthetőségre, de folyamatosan elkalandozik (a Magyar Királyság földrajzi viszonyainak leírásába például három helyen is belefog), az egyes eseményeket és jelenségeket folyamatosan kommentálja, véleményezi, és arra sem ad világos választ, hogy miért bonyolultak a legapróbbnak tűnő dol-

¹⁸ „Troppo grandi sarebbono i privilegi della prudenza humana, si come bene spesso vacilla col giudicio nelle cose piccole e basse, Così ancora non si ingannasse molto più nelle altissime e nelle grandissime; Anzi, par quasi che per più confusione e humiltà sua habbia voluto Dio Benedetto per tanto maggiormente Subissare il nost'intelletto alla sua infallibile providenza, far sì che quanto si dimostrano e più splendide e più apparenti che in quelle apunto egli sappia fermarsi, tanto meno nel comprenderle e molto meno assicurarsi nel giudicarle e se bene questo appare molto manifesto in tutti gli effetti, quasi che sono dalla sua mano onnipotente prodotti tuttavia nel misurare Le forze e fini degli huomini e sopra tutto quelle dei Prencipi, è troppo debole et imbecille l'occhio dell'umano intendimento per arrivarvi, perché si come essi non temano in terra per altro che per una certa particolare occulta e divina virtù, così molte volte elevando Dio Sopra gli abissi delli maggiori pericoli, i più solidi fondamenti della loro conservatione Secondo gli accidenti somministra e somministrando infonde e partiti e consigli che non possono esser dagli altri uomini pur pensati, non che compresi.” MTA KIK KRKGy, MS 4938/3, 352.

gok. Duodo nem tagolja munkáját, nincsenek különálló fejezetek. Ha a tárgyalt témákat nézzük, a mű szerkezeti váza a következő:

1. Bevezető
2. A Habsburg-Birodalom aktuális helyzete, II. Rudolf méltatása
3. A Magyar Királyság földrajzi leírása
4. A jelenlegi politikai folyamatok értékelése
5. A Habsburg-ház
6. A kereszt alakú Habsburg Birodalom
7. Palmanova és az uszkók-kérdés
8. A Magyar Királyság földrajzi leírása
9. Hadi események
10. Általános tanulságok
11. A magyar katonai elit, a katonai helyzet; általános tanulságok
12. A Magyar Királyság katonai erőforrásai
13. A Magyar Királyság földrajzi viszonyai és a török terjeszkedés
14. A Magyar Királyság története
15. Hadi események
16. A magyarok és a Magyar Királyság vallási viszonyai
17. A Duna
18. A jelenlegi helyzet
19. A Duna és a többi magyar folyó
20. Magyar szentek
21. A magyar közigazgatás
22. A magyarok
23. A Magyar Királyság katonai helyzete
24. A Magyar Királyság vallási viszonyai
25. A magyar család
26. A magyarok
27. A magyar történelem
28. A Magyar Királyság gazdasága
29. A szegények kizsákmányolása a Magyar Királyságban
30. A Magyar Királyság katonai helyzete
31. A Szent Korona további országai
32. A katonai elit
33. A birodalom gazdasági viszonyai
34. Erdély és az erdélyi népcsoportok
35. Havasalföld és Moldávia
36. Csehország és a csehek
37. A német területek földrajzi leírása

38. A német történelem és mitológia
39. A huszitizmus története
40. Németföld vallási viszonyai
41. A cseh államigazgatás és főbb jogi kérdések
42. A német és cseh történelem
43. A Birodalom gazdasági viszonyai
44. Az alattvalók helyzete, belpolitikai feszültségek
45. Csehország földrajzi leírása
46. A cseh tartományok részletes bemutatása
47. Ausztria földrajzi leírása
48. Ausztria gazdasági helyzete
49. Az ausztriai parasztság helyzete
50. Ausztria vallási viszonyai
51. Ausztria gazdasági helyzete
52. A katonaság
53. A Habsburgok birtokai
54. Tirol
55. A birodalom bevételei
56. A birodalom katonai helyzete
57. A dinasztia
58. Bajorország
59. Svábföld
60. Elzász

Az idézetből és a jelentés szerkezeti vázlatából két dolog is egyértelműen látszik. Egyrészt Duodo fényes politikai karrierje ellenére megmaradt ízig-vérig tudósnak, és ez felülírta a velencei vezetés elvárásait is: nem volt könnyű dolga annak az államférfinak vagy követnek, aki a Duodo-jelentésből ki akarta szűrni a releváns adatokat. Ne felejtjük el, hogy Duodo diplomáciai karrierje előtt már elismert irodalmár volt, fiatalon rendkívül széles műveltségre tett szert, és jelen tanulmányban vizsgált művében is a teljességre törekszik: a magyar szentektől az uszkókokig a legváltozatosabb témák merülnek föl. Feltételezésünk szerint Duodo munkáját nemcsak egyszerű jelentésnek szánhatta, hanem az államigazgatási/diplomáciai hasznosulásán túl kéziratban vagy nyomtatva terjeszteni is akarta. Erre vallanak a szöveg nyelvi és szintaktikai jellegzetességei (a korabeli követjelentések nyelvi lényegesen letisztultabbak, egyszerűbbek, mint a vizsgált *relazione*), illetve az is, hogy nemcsak konkrét eseményekhez és adatokhoz fűz gyakorlati jellegű kommentárt, hanem az egyes politikai folyamatokat, társadalmi jelenségeket erkölcsi-etikai, sőt, gyakran vallási síkra emeli. A következőkben erre mutatunk be néhány konkrét példát.

A Vogézeztől a Kárpátokig

Duodo a Habsburg Birodalomról részletes információkkal rendelkezik. Ismeri a főbb folyókat, a Dunáról és a Tiszáról hosszabban is ír, de megemlíti a Murát, az Unát, a Drávát, a Szávát, a Rábát, a Lechet, a Rhône-t, az Ennst stb. A főbb hegysek közül szót ejt például a Kárpátokról, a Vogézekekről és a „svájci hegyekről”. Ami a fontosabb városokat illeti, a cseh területekről Prágát és Chebet, Ausztriából Bécsset, Linzet, Salzburgot, a Magyar Királyságból pedig többek közt Győrt, Nándorfehérvárt, Esztergomot, Visegrádot, Vácot, Komáromot emeli ki, ezen kívül bemutatja a vármegyerendszert, valamint a főkapitányságokat is.

Ami a tartományok szerkezetét illeti, úgy látja, hogy a birodalom hatalmas kereszthez hasonlít:

[ezen tartományok összessége] nagyon hasonlít egy keresztre, amely, ha a csúcsától haladunk, akkor annak a tartománynak [vagyis Erdélynek] a legkeletibb részén kezdődik, majd 1400 mérföldnyit nyugatra tart, és a Vogézeknél végződik, ahol gyökeret ver, és elválasztja Németföldet Franciaországtól és Lotaringiától, illetve a német nyelvet a franciától. A kereszt csúcsát Erdély és Ófelsege Magyarországnak azon része adja, amely a Dunától fölfelé van, ahol Komárom, Esztergom, Visegrád és Vác található, ami aztán fölfelé halad a Kárpátok és az említett folyó között, amely nyugaton a Marck vagy Mora folyót táplálja, ami elválasztja a Morva Őrgrófságot az Osztrák Nagyhercegségtől, ahol ennek a keresztnek a vízszintes oldala kezdődik. Ez 700 mérföldön terül el a velencei tengertől kezdve Lausitz legszélső területeiig, 25 ligányira a Balti-tengertől. Az itt [vagyis Ausztriában] kezdődő bal kar magában foglalja Alsó-Magyarországot, ami Levanténél ér véget, a Rába teljes vidékét a három horvát és szlavón grófságtól kezdve, amelyek a hitetlenek felé a határt jelentik, és beljebb ott van Stájerország, Karintia, Krajna, valamint Cilia, Gorizia, Gradisca és Trieszt grófságai mindazzal együtt, ami Friuliban is a Habsburgoké, melyek közül a Tiroli Grófságot kivéve minden Ferdinánd Ófelsegéhez volt, és ott van még Felső- és Alsó-Ausztria, a Dunától innen Linz és Bécs, amelyek a nagyvárosok, és ez utóbbi a kereszt középpontja. A jobb kar tőle nyugatra van, és Ausztria Dunán túli [azaz a Dunától északra elterülő] része és a Cseh Királyság alkotják mindazon országokkal, városokkal, földekkel és helyekkel, amelyek hozzá lettek csatolva, mint Morvaország, Szilézia, Lausitz, Cheb városa és az a kevés, ami még az övék Voilandiában [Vogtland?], jóllehet, a kereszt talapzatát ez adja a Felseges Uralkodó-

család más államaival együtt; közbeékelődik Frankföld, a Palotagrófság és a Bajor Hercegség [...].¹⁹

Duodo fő feladata az volt, hogy szolgálati helye aktuális viszonyairól nyújtson hiteles képet. A két legfontosabb terület a hadügy és a gazdaság volt, ennél fogva műve fontos gazdaságtörténeti adatokat is tartalmaz. Részletesen tájékoztat például az uralkodó különböző bevételeiről, a katonaság létszámáról, a közelmúlt hadi eseményeiről, az egyes tartományok természeti erőforrásairól. Ausztriával kapcsolatban például a következőt olvashatjuk:

Ezekben a háborúkban Ófelsége itt jelentős bevételre tett szert, mert Felső-Ausztriában, ahol nagyon kevés település van, 150 ezer forintot szedett össze rendkívüli évben, és Alsó-Ausztriából 400 ezret, amelybe beletartozik a klérus 40 ezer forintos szükség idején nyújtott hozzájárulása, míg békeidőben mindig legalább 800 ezer volt a jövedelme, ami mindent egybevéve másfél millióra is fölment.²⁰

¹⁹ „[...] si potranno far molto Simili ad una grandissima Croce, la quale cominciando a Corona è nella più Orientale parte di quella Provincia, va ad occidente poi 1400 Miglia a terminare al Monte Vosago dove mette le sue radici e separa la Germania dalla Francia e dalla Lorena e la lingua Tedesca dalla Francese. La cima è formata dalla Transilvania e dalla Ungheria che ha la Maestà sua di là da Danubio [...] dove è Comar, Strigonia, Vizegrado e Vazzia, la quale poi caminando tra il monte Carpato e il fiume sopraddetto, [...] va fornire ad occidente al Fiume Marck o Mora che la separa dal Marchesato della Moravia e dell'Arciducato dell'Austria, dove comincia la parte trasversa di questa Croce. Questa si stende per 700 miglia dal mare di Venetia fin all'estreme parti della Lusatia, 25 Leghe lontano dal Mal Baltico. Di qua e nel sinistro braccio comprende l'Ungheria di qua dal Danubio terminata a Levante, si può dire quasi per tutto dal Fiume Rab, dalli tre Contati che hanno nella Schiavonia e nella Crovatia che sono le frontiere loro verso Infedeli e più a dentro vi sono la Stiria, Carintia, Carniola, I Contati di di [sic] Cilia, Goritia, Gradisca e Trieste, con quel resto che hanno nel Friuli: cose tutte possedute dal Serenissimo Ferdinando oltre al Contato del Triloro e quella parte dell'Austria Superiore et inferiore, di qua dal Danubio delle quali Lintz e Vienna sono lo Metropoli e questa in particolare viene ad esser situata a punto come nel mezzo. Il braccio destro è di là verso Tramontana e composto delle Austrie di là dal Danubio e del Regno di Bohemia con quei Paesi, Città, Terre e Luoghi che gli sono congiunti come la Moravia, Slesia, Luzatia, la Città di Egra e quel poco che hanno nella Voilandia; e se bene nel formare il piede di lei con gli altri stati di questa Serenissima Casa; vi si interponga la Franconia, il Palatinato et il Ducato della Baviera [...].” MTA KIK KRKGy, MS 4938/3, 357–358.

²⁰ „Ha però Sua Mestà in queste guerre cavato assai da loro, perché dall'Austria superiore ch'è pochissimo Paese ha havuto da m/150 Fiorini l'anno di straordinario e della inferiore da m/400 compreso certo sussidio, havuto dal Clero m/40 fiorini per il manco e a tempi di pace ne ha sempre havuti da m/800, sì che possono in tutto metter bene per un milione e mezzo ogni cosa computata.” Uo, 397.

Toposz és tapasztalat – A magyarokról alkotott kép

Duodo az útinaplók és országleírások műfaji konvencióit követi, amikor a birodalom egyes népeiről is ír. A záróbeszámoló forrásértékét ezek az adalékok is jelentősen növelik, mert képet adnak arról, hogyan látták II. Rudolf prágai udvarában a magyarokat és a környező népeket. Ezen a ponton fontos hangsúlyoznunk, hogy tudomásunk szerint a követ nem járt Magyarországon: információit másodkézből szerezte, illetve az udvarban tartózkodó magyarokkal kapcsolatos első benyomásait írhatta meg. Így leírásában megtalálhatók a magyarokról, valamint a Magyar Királyságról a korban jól ismert toposzok, valamint a személyes élmények alapján papírra vetett észrevételek is.²¹ Megállapításai azért is érdekesekek, mert a többi néphez képest a magyarokról feltűnően sokat írt. Kinézetük kapcsán számára is feltűnő volt az a törökös jelleg, amelyet a kortársai is megcsodáltak. Emellett az alkoholfogyasztási szokásaik sem maradtak rejtve előtte: „Öltözködésükben és megjelenésükben a magyarok nagyon hasonlóak a törökökhöz, és rendetlenek és mértéktelenek az ivászatban, de ha valamilyen ügyet kell intézniük, tartózkodnak tőle.”²² A magyarok Duodo szerint híresek a szívósságukról is. Tudomása szerint:

A magyarok nagyon ellenállnak a kényelmetlenségnek és a szenvedésnek, ami neveltetésükből fakad, hiszen csak nagyon kevesen szoktak ágyban aludni, kivéve, ha öregek, házások vagy gyengék, a többiek viszont, ha pihenni akarnak, egy asztalra helyezik magukat, alatta egy takaróval vagy

²¹ A korabeli Magyarország-képről és előzményeiről: KARDOS Tibor, „L’Ungheria negli scritti degli umanisti italiani”, *Corvina* 19 (1941): 132–150; POLGÁR Vilmos, *Magyarország és a magyarok a XVII. századi olasz közvéleményben* (Pannonhalma, 1942); JÁSZAY Magda, *A kereszténység védőbástyája – olasz szemmel: Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996); CSUKOVITS Enikő, *Magyarországról és a magyarokról: Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban* (Budapest: MTA-TTI, 2015); KRUPPA Tamás, „Magyarország és a magyarok a 16–17. századi itáliai közvéleményben: A tizenöt éves háború hatása a magyarságtoposzokra és sztereotípiákra”, *Obeliscus* 1 (2014): 65–80. Egy konkrét példán keresztül: KRUPPA Tamás, „Az oszmánellenes szent háború eszméje és Erdély Girolamo Frachetta alkalmi műveinek tükrében”, *Lymbus* 2 (2004): 19–49.

²² „Nel vestire e nell’aspetto sono Ungari molto simili a Turchi e bereve disordinati, fuordi misura, ma però quand’hanno da trattare qualche negotio se ne astengono.” MTA KIK KRKGy, MS 4938/3, 366. Vö. POLGÁR, *Magyarország...*, 38–39; DEÁK Éva, „Nemesi és katonai férfiviseletek a 17. századból”, in *A mívség dicsérete: Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére*, szerk. CSEH Fruzsina és SZULOVSKY János, (Budapest: Plusz Könyvek, 2016), 63–71; PÓSÁN László, *Mindennapi élet a középkortól a felvilágosodás koráig I.* (Debrecen: Printart, 2021): 192–193, 197–198. Duodónak az 1592-es lengyelországi követségéről készült zárójelentése is tele van a mai értelemben vett néprajzi megfigyelésekkel. Kathryn TAYLOR, „Matters Worthy of Men of State: Ethnography and Diplomatic Reporting in Sixteenth-Century Venice”, *Sixteenth Century Journal* 51 (2020): 741–762, 741–742.

szőnyeggel és egy kis szalmával és semmi többel, és ha másként tennének, szégyellnék magukat; ezt a szokást a szomszédos lengyelek is tartják.²³

Duodótól nem állt messze a retorikai túlzás sem. Ezt tetten érhetjük a magyarok nyelvével kapcsolatos leírásánál, amelyben erős hasonlattal él a latin nyelv magyarországi használatáról:

Saját nyelvük van, amely elkülönül a többi európai nyelvtől, és sok éve le van írva [tudniillik írásban is használják], és minthogy a közügyekben a latin nyelvet használják, amely mindegyikük számára olyan természetes, és gyakorlatból tanulják, mint mi a népnyelvet, így minden közember, asszony és gyerek nagyon készségesen beszéli [...].²⁴

Mindemellett a Magyar Királyságban elterjedt jogszokások is érdekelték, például a magyarok örökösödési szokásait is ismeri: tudja, hogy a fiúk örökölnek, és hallott az ősiség törvényéről is.²⁵ Azt is tudja, hogy a nők kevés hozományt, mindössze 2-3000 tallért kapnak. Természetesen a konfesszionizáció eme stádiumában a felekezeti állásfoglalástól sem maradt távol a katolikus követ. A Rómához fűződő erős kötődését már korábban is láthattuk, s ennek tükrében a magyarországi vallási viszonyokkal kapcsolatos nézetei sem meglepőek. A Magyar Királyság hanyatlásának egyik okát abban látta, hogy „a legocsmányabb és legaljasabb eretnenségek” terjedtek el, amely súlyos következményeket vont maga után:

Ezekből a mérgezett és pestishozó forrásokból származik tehát az arcátlanság és az engedetlenség, Isten és a Fejedelem megvetése, az egymás közti megosztottság és összekülönbözés, az egyet nem értés és a sérelmek [...], ezenkívül az egymás közti gyűlölködés, üldöztetések, és az, hogy inkább a Török, semmint a mieink iránt elkötelezettek, minthogy sokan közülük rosszabbak, mint maguk a Törökök, és mindez felborítja és gyengíti a Királyságot, az ellenségei mohó kapzsiságának prédájául hagyva;

²³ „Resistono però gli Ongari alle incomodità grandamente et alli patimenti, il che è frutto dell'educatoione loro essendo pochissimi quelli che dormono in letto per ordinario, se non sono vecchi maritati o infermi, ma gli altri si mettono quando si vogliono riposare sopra una tavola con un feltre o tepeto sotto e con qualche poco di paglia e niente di più e se facessero altrimenti, l'haverebbono per vergogna il quale costume viene anco osservato dai Polachi loro vicini.” MTA KIK KRKGy, MS 4938/3, 368.

²⁴ „Hanno lingua propria separata dal resto di Europa, ne sono molti anni che ella si scrive et perciò ne gli atti publici si servono della latina, la quale è come naturale a ciascuno di loro e la imparano per pratica come la volgare facciamo noi, in modo che ogni plebeo, donna e putto la parla con molta prontezza [...]” Uo., 366.

²⁵ „Non hereditano in quel paese altro che i Mascoli, e doppio loro i fisco [...]” Uo., 368.

de aminek igazán arcpirítónak és zavarba ejtőnek kell lennie, az az, hogy minden ország és nép akik bűneik és bűneink miatt a hitetlenek hatalmába kerültek, jobban őrzik a nekik adott tiszta katolikus vallást, kiváltképp Bosznia, míg ezeknél itt a sok szektán kívül, akik itt vannak, nagyrészt ariánusok, antitrinitáriusok és ateisták, melyek mind a kálvinizmus gyümölcsei, oly módon, hogy az esztergomi székesegyházban a Szent Szűz és a Szent Apostolok képei az 52 évig tartó hitetlen uralom alatt érintetlenek voltak, és abban a pillanatban meg lettek rongálva, amikor a város a dühös kálvinisták és szentségtörők mohó kezei közé került, így hát nem csoda, hogy a sok gaztett miatt feldühített Isten megvonta Magyarországtól a békét, a dicsőséget és az erényt, amelyek ha néhol meg is maradtak, az a Hercegek jóságának és vallásának, illetve a dicsőséges Szűz közbenjárásának köszönhető, akit Szent István király kért fel oltalmazóul és védőül [...].²⁶

A Királyság akkori állapotát egyértelműen bukásként jellemezte. Szerinte ennek öt fő oka volt: a stabil dinasztia hiánya („la mutatione di nuove Linee delli loro Re”), az ebből adódó polgárháborúk, a területi veszteségek, illetve „a legocsmányabb és legaljasabb eretnokségek” („heresie della più vile e sordida faccia”). A magyarok hanyatlásának öt oka jelenti rossz tulajdonságaik gyökerét is, melyek a pimaszság („insolenze”), az engedetlenség („inobedienza”), Isten és a fejedelmek semmibevétele („li dispreggi verso Dio e verso il Prencipe”), a megosztottság („le divisioni e differenze tra loro medesimi”), az ellenségeskedés („discordie”) és a düh („rancori”).²⁷

²⁶ „Da questi Fonti poi tutti avvelenati e pestiferi derivano l’insolenze e l’inobedienza, li dispreggi verso Dio e verso il Prencipe, le divisioni e differenze tra loro medesimi, le discordie e li raconri [...] e che tuttavia regnano tra di loro li odii, le persecutioni, l’adherrire più a Turchi che a nostri, poiché molti di loro sono peggio che li Turchi stessi e tutto perturba e indebolisce il Regno lasciando poi in predo all’ingorde cupidità delli suoi nemici; ma quello che deve grandemente arrossirli e confonderli e che tutti li Paesi e li Popoli quasi che per li loro peccati e nostri sono passati in poter dell’Infedeli conservano al meglio ch’è loro concesso la pura Religione Cattolica come la Bossima in particolare e questi di qua oltre a molte sette siano anco in gran parte Arriani, Trinitarii e Atheisti, Frutti tutti del Calvinismo in modo che l’Imagine della Sacratissima VERGINE e delli Santissimi Apostoli restate immaculate per 52 anni nella Chiesa Cattedrale di Strigonia sotto infedeli, furono contaminate nel medesimo istante ch’ella fu presa dalle mani cupie di Calvinisti arrabbiati e Sacrileghi, sì che non è meraviglia se Dio eccitato da tante sceleratezze habbia levato all’Ongaria la Pace, la gloria e la virtù le quali se pur in qualche parte si conservano, è più per la bontà e Religione dei loro Prencipi e per l’intercessione di quella gloriosissima VERGINE alla quale come a vera Tutrice et Avocata fu dal Re Santo Stefano raccomandata [...]” Uo., 365.

²⁷ Több itáliai kortársa mellett Achille Tarducci hadmérnök az 1600-ban kiadott *Il Turco vincibile*, valamint Ciro Spontoni *Attioni de Re dell’Ungaria* című munkájában szintén arra jutott, hogy minden vitézségük ellenére a magyarok legnagyobb hibája a széthúzás. Achille TARDUCCI, *Il Turco vincibile* (Ferrara: Baldini, 1600); Ciro SPONTONI, *Attioni de re dell’Ungaria* (Bologna: Leonardo Pittoni, 1602). Vö. KRUPPA, „Magyarország és a magyarok...”, 76, 78.

A belső problémák mellett azonban a birodalom népei közti ellenségeskedést is megfigyelte. Ami a magyarok és németek kapcsolatát illeti, a következő az álláspontja:

A magyarok természetüknél fogva mindig kedvüket lelik az újdonságokban, és éppen ezért kevésbé barátai a megszokottnak, és úgy hallottam, hogy igencsak ellenségesek az Ausztriai Házzal szemben: a természetükből adódó, hihetetlen gyűlöleten kívül, amivel a németekkel viseltetnek egymás iránt, [...] azt hiszik, és erre jó okuk van, hogy a császár nem szereti és nem becsüli őket, és nem is bízik bennük, hanem csak a németekben, az ő ádáz ellenségeikben [...].²⁸

Mindazonáltal a velencei követ nem csak a magyarokkal kritikus. A németek például szerinte „nem képesek elégedettek lenni sem a bőségben, sem a szűkség idején, minthogy előbbtől fuldokolnak, utóbbtól pedig túlon túl elgyengülnek; nem képesek állhatatosak lenni a háborús megpróbáltatások közepette”.²⁹ A csehekről pedig azt állítja, hogy olyan részegesek, hogy nemrég az országgyűléseken be kellett tiltani a pálinkafogyasztást, amit egyébként a helyiek úgy isznak, mint a bort, ám a közvélekedés szerint ez egy nevetséges szabály, mivel senki sem tartja be.³⁰

A több mint tíz éve tartó háború

Duodo sokszor emleget példákat a magyar történelem évszázadaiból, a legrésztetesebben azonban a saját koráról, az 1590-es évekről, valamint az 1600-as évek elejéről ír. Az elszórta megtalálható személyes megjegyzéseiből, valamint az

²⁸ „Gli Ungari per loro natura sempre si sono dilettrati di novità e per questo poco amici nel generale e se devo dire quello che ho sentito, più tosto nemici di Casa l’Austria oltre al naturale odio et incredibile ch’è tra Tedeschi e loro [...], credono e con ragione che cesare non li ami, né stimi, né si fidi di loro, ma solo de Tedeschi loro acerrimi nemici.” MTA KIK KRKGy, MS 4938/3, 369. Vö. Johannes BOCATIUS, *Hungaroteutomachia vel colloquium de bello nunc inter Caesareos et Hungaros excitato: Magyar-német harc, avagy beszélgetés a császáriak és a magyarok között most fellángolt háborúról*, kiad. Kees TESZELSZKY és TÓTH Gergely (Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014).

²⁹ „[...] non fanno mai accomodarsi né alla abbondanza, né al mancamento, che con quella si soffocano e con questa troppo s’indeboliscono, non possono star lungamente fermi nelli disaggi della Militia [...]” MTA KIK KRKGy, MS 4938/3, 361.

³⁰ „Per questo in tutte le Diete si proibisce l’acqua di vita, la quale bevono come il vino per ubriacarsi, ma come la proibitione sempre si faccia e l’ordine mai si osservi, viene ad essere ridicola la provisione.” Uo., 375.

érveléstechnikájából képet lehet alkotni arról, hogyan látta a hosszú török háborút és Rudolf uralkodását.³¹

A kép nem mindennapi. Megjegyzi, hogy az akkor tíz éve zajló háború során Isten majdnem nyilvánvalóvá tette, hogy a győzelem nem csak a haderő nagyságában és sokaságában, még kevésbé katonáinak és kapitányainak erényében és tapasztalatában rejlik, akikben ellenségei bővelkedtek, Rudolf pedig feltűnően hiányt szenvedett. Duodo különösen pozitív fényben tünteti fel Rudolf császárt. Szerinte csodálatra méltó, hogy Rudolf annyi tartománytól megfosztva, képes volt éveken át jól cselekedni:³² az uralkodó állandó pénzhiánnyal küzd, a kincstár folyton üres, ezért az oszmánok a Magyar Királyság területén állomásozó hadakat rosszul felszerelve, fizetetlenül találták, így nem csoda, hogy a törökök kezdetben sok győzelmet arattak. 1591-től kezdve elfoglalták többek közt Sziszeket, Veszprémet, Palotát és Győrt, valamint 1595-ben Szinán csapatai feldúlták Havasalföldet.³³ A keresztény hadak viszont magukra találtak, és sok győzelmet arattak. Sőt, a követ szerint Rudolf oly sok éven át oly sikeresen folytatta a háborút, oly sok győzelemmel díszítette, és végtelen számú nevezetes eseménnyel dicsőítette, hogy Traianustól és Nagy Károlytól kezdve nem volt olyan fejedelem, aki nagyobb dicsőséggel és boldogsággal bontotta volna ki jelvényeit a Magyar Királyságban.³⁴

³¹ A háborúról átfogóan: Jan Paul NIEDERKORN, *Die europäische Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)* (Bécs: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1993); TÓTH Sándor László, *A mezőkeresztési csata és a tizenöt éves háború* (Szeged: Belvedere Meridionale, 2000); legújabban: KANÁSZ Viktor és NAGY-L. István, szerk., *Európa elfeledett hadszíntere: A tizenöt éves háború és Magyarország (1591–1606)* (Budapest: Magyarországi Kutató Intézet, 2021).

³² „[...] pure con tutte queste e senza queste havendo fondata La guerra sopra La giustitia dell’armi sue continuatala per dieci anni con aiuti esterni et interni, dilatatala con occulti e manifesti favori della mano di Dio, L’ha ridotta in fine in stato che se La tristezza de suoi medesimi e La disunione e discordia d’altri non vi si fosse interposta, haverebbe fatto conoscer per esperienza sensata molte volte non consistere la vittoria nella grandezza e moltitudine delle forze, né meno nella virtù et esperienza de Soldati e de Capitani de quali tutte cose abbondavano i suoi nemici et essa ne haveva notabile mancamento, ma in altre assai che anderò, toccando di parte in parte il che hanno benissimo provato li Turchi in dissipatione del Loro Errario, deminutione nel Loro imperio con morte del fiore della Loro militia e quello che importa più, con perdita ingominiosa della propria reputatione. Questo è quel primo punto dunque che fa con molta ragione meravi gliare grandemente come Sua Maestà priva di tanti Regni, di tanti Provincie e di tante cose habbia potuto e per tanti anni resister e far quello che non dirò, hanno fatto, ma né pur pensato alcuno dei suoi Serenissimi Precessori.” MTA KIK KRKGy, MS 4938/3, 354.

³³ „Hebbero i Turchi in quel Principio molte Vittorie che non è dubbio perché oltre le Piazze dette di Sopra che ottennero nel 92, in Croatia occuparono nel 93 Sisach, Vesprino e Palota, nel 94 Giavarino e nel 95 con gran crudeltà arse e devastò Sinan tutta la Valachia [...]” Uo., 359.

³⁴ „E pure con tanti contrarii et altri che anderò considerando di parte in parte La sua Maestà proseguita La guerra tant’anni felicemente, decoratala di tante vittorie, illustratala per tanti successi e glorificatala per un numero infinito di notabili avvenimenti, che si può dire con verità da Traiano e Carlo Magno fino a quest hora non esser stato altro Prencipe che con maggior gloria e felicità habbia spiegate le sue insegne nel Regno di Ongaria.” Uo., 355.

Érdekes, hogy Rudolf általa is jól ismert mentális betegségről közvetlenül nem nyilatkozik, pusztán utal rá azzal, hogy az uralkodó teljesen meggyógyult, nyugodt, visszahúzódó és békés, és sosem szállt személyesen hadba. Ezt a követ meg is indokolja: Nikápoly, Galambóc, Várna és Mohács esetében a személyesen hadba vonuló uralkodók kudarcot vallottak, ezért Ferdinánd és Miksa sohasem ment személyesen hadakozni, inkább a kapitányokra bízta azt.³⁵

Duodo szerint Rudolf győzelmei miatt a törökök hírére komoly csorba esett. Ez azonban megváltozott, amelynek az okát a tanult küldött a keresztény oldalon az erények romlásával magyarázza, s a sok népet legyőző, de lassan erkölcs-telenné váló Rómával állítja párhuzamba a történeteket, ugyanis – és itt már történetfilozófiai szálakat is megpenget – a vitézség megnyitja az utat a nagyság előtt, de az beteljesülve, a gazdagság erkölcs-telenné teszi a népet.³⁶ Szerinte az egyik legnagyobb hiba Rudolf adminisztrációjában keresendő, elsősorban a miniszterek kapzsiságában és fősévénységében. Emiatt a kapitányok is megvesztegethetővé váltak, és gyakran megadták magukat az ellenségnek. Ennek kapcsán a két leghíresebb példát hozza Duodo: a Győrt feladó Hardegget és a Kanizsát sikertelenül védő Paradeisert.³⁷

³⁵ „Mio disegno non è al presente il voler considerare La diversità della natura loro da quella di Sua Maestà perché questo accrescerebbe d'avantaggio La meraviglia, vedendo Lei tutta rimessa, quieta, ritirata e pacifica e Loro all'incontro torbidi nella pace, terribili nella guerra, audaci nelle imprese e desiderosi di cose nuove. Altri militarono in persona, come oltre li più antichi fecero Sigismondo, Vladislao, Matthias Corvino e Lodovico, cosa che non ha fatto Sua Maestà, anzi per li contrarii e senistri Successi di tre di loro come di Sigismondo che fu rotto a Nicopoli et a Galubach e di Vladislao e Lodovico, quel morto a Varna e questo a Mohatz, prendendo salutiferi ammaestramenti e Ferdinando e Massimiliano non vi vollero intervenire mai e le guerre furono amministrare per Capitani. Se si parla di forze che fu più potente di Sigismondo, Alberto e Vladislao, se di aiuti chi n'ebbe più di Ferdinando e Massimiliano?” Uo., 354.

³⁶ „[...] perché dove la disciplina, l'obediencia, la giustitia, la fede e la liberalità furono quei più principali fondamenti che li resero per la virtù delle anni tremendi e per la fama di tante vittorie et acquisti in nome d'invincibile, appresso tutti così essendosi doppo mutate queste virtù in altrettanti ossenissimi vitii e detestandi di crapule, i nobedienze, tirannidi, infedeltadi et avaritia essecrabile et abominevole e senza essempro che di sé stessa; non è meraviglia poi se da qualch'anno in qua habbiano havuto delle rotte e dei travagli, come in causa simile provarono i Romani stessi, i quali se bene havessero vinti tanti Re e sottomesse al loro Imperio tante Provincie, hebbero niente di meno per 14 anni paura di Numantini, furono per altrettanti tagliati in pezzi da Viriato in Spagna e da Sertorio nel Portogallo, da Spartaco in Italia et assediati da per tutto da Corsari; perché il valore in effetto si apre bene per mezzo delle difficoltà la strada alla grandezza, ma arrivato che vi è, resta incontinentemente invilupato tra le ricchezze mervato dalle delitie e mortificato dalle voluttà.” Uo., 360.

³⁷ A két ostromról legújabbán: BAGI Zoltán Péter és SZOVÁK Márton, „Ruggerio Fabbarini leírása Győr 1594. évi ostromáról”, *Győri Tanulmányok* 43 (2021): 129–173; KANÁSZ Viktor, „Kanizsa 1600–1601. évi ostromainak korabeli megítéléséről és emlékezetéről”, in KANÁSZ és NAGY-L., *Európa elfeledett hadszíntere*, 169–244.

Sőt, Mercurio Herceg visszavonulása Kanizsáról, sok más zűrzavar mellett ugyancsak ugyanennek a hiányosságnak tudható be. Űgy, hogy látván a herceg, hogy mindenhol ilyen rossz bánásmódot és szolgálatot kap, hihetetlen melankóliába és a sajátjai iránti teljesen indokolt közönybe zuhant, oly módon, hogy mivel irántuk való bizalma megcsappant, lehangoltságán pedig még annyira sem tudott úrrá lenni, így aztán gyakran lassan és csúfosan sikerültek a felszabadító hadműveletek [...].³⁸

Kanizsa 1600. évi ostroma során a vár felmentésére érkező Mercoeur herceg sikertelen hadjáratát is az ellátási problémák számlájára írja. Hasonló problémát okoznak a sikkasztások: szerinte Kanizsa alatt 24 000 fegyverest írtak össze a zsoldlistán, pedig nem volt ott több 13 000 katonánál.³⁹ Az ostrom kapcsán azt is megjegyzi, hogy a magyarok, például Zrínyi és Nádasdy grófok sem jöttek olyan hamar a katonáikkal, mint szoktak. Persze a németek sem kerülhették el a kritikát: Duodo szerint ritkán mozdulnak meg valami fontos dologra, hacsak nem a félelem és a veszély készíti őket rá, de amikor ennek vége, már nem is gondolnak rá, mintha soha többé ne történhetne meg.⁴⁰

Néha már-már Machiavelli nyomdokain járva ad hadügyi áttekintést és ötleteket. Így például az erdélyi események kapcsán azt írja, hogy nem elég a fegyveres győzelem, meg is kell tartani a területeket, és kormányozni őket. Mindezt azonban nem csak a hadsereg számához kell viszonyítani, ugyanis nem elég nagyszámú haderővel rendelkezni ahhoz, hogy valaki abszolút győzelmet arasson az ellenség felett, ha az idő szűkössége, a hely távoli fekvése, az élelem és a hadsereg mozgósításának nehézségei ezt megakadályozzák. Mindezek fényében úgy gondolja, hogy a Duna mellett kellene háborúzni, mert ott a had ellátását

³⁸ „Anci, la ritirata del Duca di Mercurio da Canissa fu anco oltre a molti altri disordini, attribuita a questo mancamento. Sì che poi vedendosi il Principe così maltrattato e servito per ogni parte casco in una incredibile melanconia e difidenza ragionevolissima delli suoi medesimi, in modo che poco fidandosi di loro e manco potendo operare da sé per le sue indispositioni, sono ben spesso poi riuscirte lente e laide le deliberationi e molto più infelici l'essecutioni [...].” MTA KIK KRKGy, MS 4938/3, 361.

³⁹ „[...] per queste vie il Principe spende trenta et è servito per dieci e dove l'anno 600 credeva have-re m/20 fanti e m/10 Cavalli in tutte due l'Ungharie, non arrivarono in tutto a 18 o m/17 e di questi a Canissa dove vanno esser col Duca 24, ne furono che 13 e causarono non potendo star a fronte di così potente inimico la ritirata di quell'essercito e la perdita di quella importantissima fortezza e poi quando viene il tempo di licenziare li soldati, questi sempre sono li primi ad esser sodisfatti e li forastieri che sono andati al loro servizio hanno convenuto restarne senza.” Uo., 360.

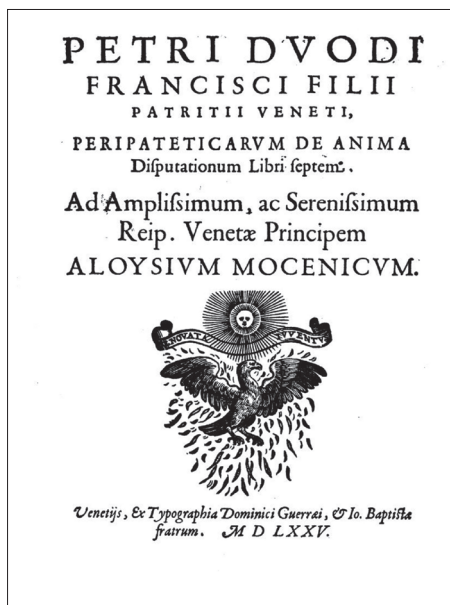
⁴⁰ „[...] perché tutti li Ungari, quasi del Nadasti e del Conte di Zrin, secondo il loro solito non così presto vennero che si ritirarono tutto che fossero li primi esposti al pericolo e però facendosi questa guerra quattro o sei mesi dell'anno al più (il che in altri tempi non occorre ad alcuno delli Precessori della Maestà sua), non è però manco così gran cosa che tra tanti contrarii s'habbia potuto sostenere dieci anni e che all'incontro li Turchi ci siano restati interessati di molto per la necessità havuta di mantenere buona parte delli Esserciti di propria Militia nell'Ongaria.” Uo., 361.

nem akadályozhatja meg a török úgy, mint Kanizsánál és Székesfehérvárnál. Egyébként is támadni kell, és a háború helyszínét nekünk kijelölni, nem az ellenségnek. Az ellenséget is elég jól ismeri, tud az oszmán katonaság fegyvernemének különbségéről és főbb szokásairól, például Kászim napjának fontosságáról.

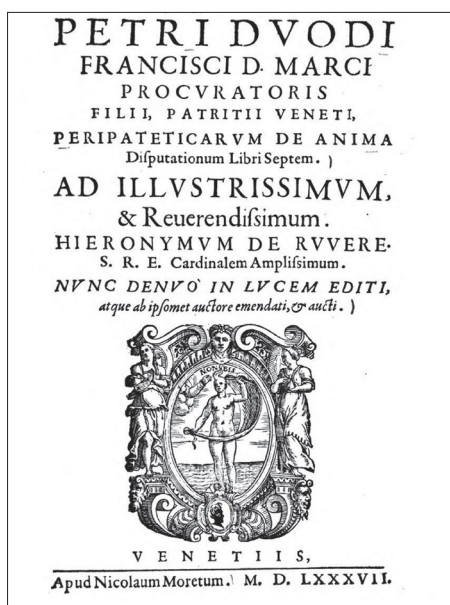
Összegzés

1599-ben Velence kimagasló műveltségű, tudós diplomatát küldött II. Rudolf prágai udvarába, aki megbízatása lejártaival írt zárójelentésében nem csupán a Habsburg Birodalom aktuális viszonyairól számolt be, hanem az egyetemességre törekedve egy történelmi, gazdasági, hadügyi és közigazgatási összefoglalót adott, miközben rengeteg adatot papírra vetett. Ezért esik szó egyazon forrásban a 16. század főbb hadi eseményeiről, a Habsburg-ház történetéről, a magyarok, csehek és németek tulajdonságairól, az uszkókok háborúiról, illetve a magyar szentekről, az öltözködésről, a latin nyelvről és a halászlé szokásokról.

A *relazione* kimagasló forrásértéke tematikus sokszínűségében és Duodo precizitásában rejlik. A szakirodalomban eddig meglehetősen egyoldalúan – mondhatni „egyadatúan” – kezelt zárójelentés sok fontos kérdés megválaszolásában segíthet: mi érdekelte a velencei diplomáciát a Habsburg Birodalomból, valamint a Magyar Királyságból? Hogyan látták a hosszú török háború egyes eseményeit? Hogyan értékelte Rudolf prágai udvarát? Az Itália-szerte jól ismert toposzokon kívül milyen személyes benyomásokat örökített meg a követ a magyarokkal kapcsolatban? E kérdésekbe jelen írásunkban csupán rövid betekintést nyújthattunk, ugyanis elsődleges célunk az irat általános bemutatása volt, a minden részletre kiterjedő ismertetés még várat magára. Távlati céljaink között a zárójelentés kiadása, illetve esetleges fordítása szerepel, amely által könnyebbé válna az általa közölt számos adat hasznosítása a történettudomány számára. Mint láthatjuk tehát, zárójelentésével Duodo nemcsak a korabeli velencei városvezetésnek, hanem a magyar koraújkor-kutatás számára is hálás feladatot adott.

1. kép. Duodo 1575-ben megjelent művének címlapja

2. kép. A *Peripateticarum* második kiadásának címlapja (1587)

The Habsburg Empire and the Kingdom of Hungary from a Venetian Point of View: Pietro Duodo's Final Report from the Court of Rudolf II

In the medieval and early modern ages, ambassadors of the Republic of Venice had to submit a so-called *relazione*, a detailed final report giving a precise description of the state where they represented the Signoria. In addition to fulfilling his duties, Pietro Duodo, one of the most successful diplomats of the turn of the 16th and 17th centuries, offered more information about the Habsburg Empire than was necessary. In his final report, he presents not only its economic and military status, but also the characteristics of the different ethnicities, the history of Hungary, etc., and he often comments and reveals his opinion about the facts or the political processes of his age. Thanks to the variety of the covered topics, his *relazione* has huge value. The original document is conserved by the Torino State Archive, and in the late 19th century, Baron Albert Nyáry made a copy of it, which is in the Manuscript Collection of Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Science. The report had been known in Hungary prior to the Second World War, but it had never been properly analyzed, and it had been completely forgotten in recent decades. This paper's objective is to give a general overview of Duodo's work, presenting plenty of possibilities to researchers.